

Ο διαφωτισμός των σοφιστών

□ Γ. ΓΚΑΘΡΙ (W.K.C. GUTHRIE): Οι Σοφιστές («Μορφωτικό Ιδρυμα Εθνικής Τράπεζας»), σελ. 544.

ΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟ αιώνα π.Χ. στον ελληνικό κόσμο συντελείται μια πνευματική επανάσταση. Ο κοινός άνθρωπος δεν νιώθει πια άνετα με τη φιλοσοφική σκέψη που προηγήθηκε και η οποία ελλείπει επιστημονικής απόδειξης είχε φτάσει σε αδιέξοδο: Δεν υπήρχε απάντηση στο πρόβλημα τι είναι πραγματικότητα - το ακίνητο και πλήρες ον του Περμενίδη ή τα άτομα (αόρατα, άσπρα, άχρωμα, άηχα) και το κενό; Στις καθημερινές του δοσοληψίες ο άνθρωπος αντιμετώπιζε προβλήματα τα οποία η θεωρητική σκέψη δεν τον βοηθούσε να τα λύσει. Ετσι γεννήθηκε ένας γενικός σκεπτικισμός. Και αυτός ο σκεπτικισμός εκφράστηκε παραστατικά αν και σταδιακά - από τους σοφιστές, οι οποίοι ανέπτυξαν αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί φιλοσοφία της ανθρωπίνης συμπεριφοράς.

Χώρος στον οποίο παίρνει διάσταση κινήματος η νέα φιλοσοφική σκέψη είναι η πόλις-κράτος των Αθηνών. Και εδώ συρρέουν - εκκινούνται σαν από μαγνήτη - οι μεγάλοι δάσκαλοι από την περιφέρεια του ελληνικού κόσμου: Τη θεωρούν έδρα (πρυτανείον) της ελληνικής σοφίας. Κι όμως τον προηγούμενο αιώνα η Αθήνα δεν είχε να επιδείξει μεγάλους φιλοσόφους. Αυτοί είχαν εμφανιστεί στις ιωνικές πόλεις-κράτη της Μικράς Ασίας και στις ελληνικές αποικίες στην ιταλική χερσόνησο. Τα πράγματα όμως άλλαξαν μετά τη νικηφόρα απόπειρα των περσικών επιδρομών και τη στερέωση της δημοκρατίας στην Αθήνα. Ταυτόχρονα η Αθήνα επιχειρεί - δειλά και ίσως ασυνείδητα στην αρχή - το μεγάλο άλμα: Συγκροτεί τη Συμμαχία της Δήλου με πρωταγωνιστές τους ηγέτες των πολέμων. Αυτή τη συμμαχία, στα μέσα περίπου του αιώνα, ο Περικλής θα προσπαθήσει να τη μετατρέψει σε αυτοκρατορία, με διοικητικό, οικονομικό και πνευματικό κέντρο την Αθήνα. Η πόλη γνωρίζει ήδη μια πρωτόφαντη πνευματική άνθηση κυρίως μέσω της τραγικής ποιήσεως και των θεατρικών παραστάσεων και μιά αξιολογία και συνεχώς αναπτυσσόμενη εμπορική και επιχειρηματική δραστηριότητα.

Στην πολιτική της έκφραση - εσωτερική και εξωτερική - η Αθήνα παρουσιάζει επίσης μια ασυνήθιστη ως τότε αλλαγή: Απαλλάσσεται από τους συντηρητικούς και φιλικούς προς τη Σπάρτη πολιτικούς ηγέτες, αποδυναμώνει την πανίσχυρη βουλή του Αρείου Πάγου και επιτρέπει - δίνοντας μισθούς στους φτωχούς ελεύθερους πολίτες να καταλαμβάνουν και τα πιο υψηλά πολιτικά και διοικητικά αξιώματα. Ο Περικλής εννοεί και την

W.K.C. Guthrie

προσέλευση φαιτίνων προσωπικότητων. Νιώθει τη γενικότερη ανάγκη της εκπαίδευσης των πολιτών για να μπορούν αυτοί να ασκούν τα καθήκοντά τους. Ετσι δεν είναι τυχαίο που οι σοφιστές σπεύδουν στην Αθήνα. «Ήταν ξένοι, επαρχιώτες -σημειώνει ο Γκάθρι- που η μεγαλοφύα τους είχε ξεπεράσει τα στενά όρια της ιδιαίτερης πατρίδας τους» και ποτέ τους δεν πολιτογραφώθηκαν, ούτε καν ως απλοί πολίτες, στην Αθήνα.

Σαν άνθρωποι ήταν κοσμοπολίτες και πολλοί το διακήρυσσαν. «Ήταν ατομικιστές, στην πραγματικότητα αντίπαλοι, που ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για την εύνοια του κοινού». Παρέδιδαν - επί πληρωμή - μαθήματα σε όσους ήθελαν να μάθουν πώς να διαχειρίζονται τις ατομικές περιουσίες τους και σε όσους είχαν πολιτικές φιλοδοξίες, αφού τα αξιώματα ήταν πια ανοιχτά για όλους. Και έβρισκαν αρκετούς μαθητές, αφού η ως τότε παιδεία περιοριζόταν στην ανάγνωση, αριθμητική, γραφή, μουσική και ποίηση και δεν υπήρχαν πανεπιστήμια ή ακαδημίες.

Παρ' όλο που οι σοφιστές δεν αποτελούσαν μια ενιαία φιλοσοφική σχολή, είχαν όμως ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Δίδασκαν την «αρετή» με την πρακτική σημασία του όρου. Το πώς, δηλαδή, μπορούσε να γίνει κανένας επαρκής στις ενασχολήσεις του. Εκφράζανε έναν γενικό σκεπτικισμό, μια έλλειψη εμπιστοσύνης στη δυνατότητα της απόλυτης γνώσης - κάτι που οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι πίστευαν. Γι' αυτούς η γνώση εξαρτόταν από δύο παράγοντες: Την απόκτηση ικανοτήτων, που μπορούσαν να φέρουν τον άνθρωπο σε επαφή με την πραγματικότητα και την ύπαρξη μιας σταθερής πραγματικότητας την οποία επιθυμούσε να γνωρίσει.

Και αυτό «το πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στην πραγματικότητα και στα φαινόμενα παραμένει στη ρίζα των πραγμάτων, και με τη

μια ή την άλλη μορφή αποτελεί την ουσιώδη διαφορά ανάμεσα στα αντιπαλά φιλοσοφικά στρατόπεδα».

Οι σοφιστές ήταν αμφισβητίες και η αμφισβήτηση είναι το αίμα της φιλοσοφίας. Αμφισβητούσαν - άλλοι ανοιχτά και άλλοι εκφράζοντας σκεπτικισμό - τη θεϊκή καταγωγή του νόμου. Κατ' αυτούς οι νόμοι και οι ηθικοί κώδικες δεν είχαν θεϊκή καταγωγή, αλλά ανθρώπινη και ατελή, και συνεπώς μπορούσαν να προσαρμοστούν ανάλογα με τις ανάγκες των ανθρώπων και της κοινωνίας τους. Παρ' όλο που κάποιοι κήρυσσαν το φυσικό δικαίωμα του ισχυρότερου να επικρατεί, οι περισσότεροι δίδασκαν ότι κάθε ανθρώπινη ενέργεια πρέπει να στηρίζεται στην πείρα και να υπηρετεί το κοινό συμφέρον.

Στην Αθήνα - μέσα τον πέμπτο αιώνα και μετά - επικράτησε η πολιτική ισότητα και οι σοφιστές ήταν υπέρμαχοι της. Ορισμένοι μάλιστα κήρυσσαν και την κοινωνική ισότητα και άλλοι ακόμη και την φυλετική. Είναι η εποχή που τα πιο φωτισμένα μυαλά θεωρούν τον τεμαχισμό του ελληνόφωνου κόσμου ανοησία. Επόμενοι ήταν αυτά τα κηρύγματα να συναντήσουν τη λυσασαλή αντίδραση των ολιγαρχικών. Η σύγκρουση υπήρξε τρομακτική. Στον ιδεολογικό τομέα εκοράσθησαν κυρίως από τον Πλάτωνα. Πριν από αυτόν όμως υπήρξε ο Σωκράτης, ο οποίος θεώρησε τις σοφιστικές απόψεις λαθεμένες και ηθικά επικίνδυνες και θεώρησε έργο της ζωής του να τις καταπολεμήσει.

Τόσο σκληρή, αλλά και επιτυχής, ήταν η πολεμική που άσκησε στους σοφιστές ο Πλάτωνας, ώστε μέχρι σχετικά πρόσφατα οι κατηγορίες του γι' αυτούς - ρηχοί, επιβλαβείς, συνειδητοί απατεώνες κ.λπ. να είναι οι επικρατέστερες. Μόνο από τη δεκαετία του '30 (του δικού μας αιώνα) και μετά άρχισε να παρατηρείται μια κίνηση για την αποκατάσταση των σοφιστών ως ανθρώπων που ήταν υπέρμαχοι της προόδου και οι πρώτοι διαφωτιστές.

Το βιβλίο του Γκάθρι (1906-1981), που υπήρξε καθηγητής της αρχαίας φιλοσοφίας στο Κέμπριτζ της Αγγλίας, αποτελεί μια υψηλά έκθεση της προσφοράς των σοφιστών. Ο συγγραφέας ακολουθώντας την προοδευτική και διακριτική σχολή, που αναπτύχθηκε στο πανεπιστήμιο αυτό, αποφεύγει τις έντονες και δογματικές αντιπαρθέσεις. Προτιμάει την έκθεση των στοιχείων και τη συγκριτική εξέταση των απόψεων άλλων φιλοσόφων. «Οι σοφιστές» του αποτελούν τον τρίτο τόμο της εξάτομης «ιστορίας της ελληνικής φιλοσοφίας». Αυτόν τον τόμο τον χάρισε ο ίδιος σε δύο τμήματα και τα εξέδωσε αυτοτελώς - ο άλλος είναι για τον Σωκράτη. Τη μετάφραση έκανε ο Δαμιανός Τσεκουράκης.